

M.U. Abdirimov,
Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

BANK TIZIMINING BARQARORLIGINI SAQLASHDA RISKKA ASOSLANGAN BANK NAZORATI YONDASHUVINING O‘RNI

Annotatsiya: Ushbu maqolada riskga asoslangan bank nazorat yondashuvi yordamida alohida banklarning xavfsizligi va mustahkamligini ta'minlash, shu bilan birga butun bank tizimining barqarorligi va yaxlitligini himoya qilish va shu orqali foydalanuvchilarning manfaatlarini himoya qilishi keltirib o'tilgan. Shuningdek, yirik yoki tizimli ahamiyatga ega bo'lmagan banklarning faoliyatini O'zbekiston moliyaviy barqarorligi va iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydigan tarzda hal qilishga doir bir qancha muammolar o'rganilib, ularni bartaraf qilish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Riskka asoslangan nazorat, inqiroz, prudensial nazorat, bank tizimi, tizimli ahamiyatga ega banklar, Xalqaro valyuta fondi, Basel qo'mitasi, Jahon Banki, Makroiqtisodiy risklar, Bozor riski, o'ziga xos risk, sof risk.

Abstract: This article aims to ensure the security and stability of individual banks through a risk-based banking supervision approach, while protecting the stability and integrity of the entire banking system and thereby protecting the interests of users. It also examines a number of issues related to the activities of large or non-systemically important banks in a way that does not adversely affect the financial stability and economy of Uzbekistan, and develops practical proposals and recommendations to address them.

Keywords: Risk-based control, crisis, prudential control, banking system, banks of systemic importance, International Monetary Fund, Basel Committee, World Bank, Macroeconomic risks, Market risk, specific risk, net risk.

Kirish

Bank nazoratini tashkil etishning mavjud yondashuvlarini o'rganish shuni ko'rsatdiki, jahon moliya tizimi rivojlanishining hozirgi bosqichida banklar faoliyatini tartibga solish mexanizmini takomillashtirishning asosiy tendentsiyalari quyidagilardan iborat:

- banklar va nobank moliyaviy vositachilar faoliyati ustidan nazoratni tashkil etishning institutsional shakllarini murakkablashishi;

- rasmiy nazoratdan mazmunli nazoratga bosqichma-bosqich o'tish, bu o'z navbatida konsolidatsiyalangan va tavakkalchilikka yo'naltirilgan bank nazorati usullarini ishlab chiqishni, nazorat jarayonining makroprudensial komponentini kuchaytirishni nazarda tutadi.

2008-2009 yillardagi so'nggi moliyaviy inqiroz ushbu mavzuga qo'shimcha qiziqish uyg'otdi, chunki bank sektori birinchi navbatda O'zbekiston hukumatining shoshilinch moliyaviy yordam ko'rsatishning ustuvor yo'nalishlari qatoriga kiritilgan. Ayrim

iqtisodchilarning ta’kidlashicha, aynan inqirozdan oldingi davrda kredit tashkilotlari faoliyatining yetarli darajada nazorat qilinmagani banklarning moliyaviy beqarorlik orbitasiga tortilishini oldindan belgilab bergan. Shu bilan birga, ushbu davrda bank tizimidagi muammolar nafaqat bank tizimi zamonaviy shaklda 20 yildan sal ko‘proq vaqt davomida mavjud bo‘lgan O‘zbekiston uchun, balki rivojlangan va barqaror bank tizimiga ega bo‘lgan mamlakatlar uchun ham xarakterlidir va anchagina ilg‘or nazorat tizimi samarali bank nazoratining asosiy tamoyillari hamda Bazel kelishuvi qoidalariga to‘lalgicha mos kelishi isbotlandi.

Adabiyotlar sharhi

Mavzuga oid adabiyotlarni tahlil etish natijasida bank tizimining barqarorligini saqlashda riskka asoslangan bank nazorati yondashuvini qo‘llash yuzasidan bir qator olimlar va mutaxassislar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Masalan, Devid Lyuis (2013, iyun) tomonidan Riskka asoslangan nazorat: Qanday qilib biz yaxshiroq ish qila olamiz? Avstraliya nazorati istiqboli bo‘yicha ma’ruzasida RAN nazoratchilardan qoidalar bilan cheklanmasliklarini talab qilib, u barcha jiddiy risklar, prudensial me’yorlar bilan tavsiflangan yoki tavsiflanmaganligidan qat’i nazar, banklar tomonidan to‘g‘ri aniqlanishi va boshqarilishini ta’minlash uchun nazorat organlarining vakolatlarini ushbu qoidalaridan tashqariga kengaytirilishi aytib o‘tilgan bo‘lsa, Jose Viñals va boshqalar tomonidan (2010) «Yaxshi nazoratni amalga oshirish: Yo‘q deyishni o‘rganish» mavzusida XV Fda o‘tkazilgan seminarda Nazorat yondashuvlari har bir mamlakatda ularning moliyaviy tizimining o‘ziga xos xususiyatlariga qarab farqlanadi. Biroq, riskka asoslangan nazoratni asoslab beruvchi bir qancha tamoyillar mavjud va shuning uchun butun dunyo bo‘ylab nazorat organlari tomonidan rioya qilinishi kerak. Ushbu tamoyillar quyida keltirilgan va global moliyaviy inqiroz ta’sirida yuzaga kelgan kamchiliklarga asoslanib, yaxshi nazorat nimadan iborat ekanligi tahlil qilingan. Eduardo Flores (2014, sentyabr)ning fikriga ko‘ra nazoratchi tomonidan baholanadigan nazorat sxemasi moliyaviy sub’ektlarning turli faoliyat yo‘nalishlari, sifati asosiy yo‘nalishlarni aniqlash uchun tizimlar va ichki nazorat riski hisoblanadi. Z.A.Timofeyeva (2011) o‘zining kredit tashkilotlarini xavflarga asoslangan nazorat: muammoning nazariy asoslari deb nomlangan maqolasida nazorat qilishning avvalgi usullarini o‘zgartirish zarurati banklar faoliyatini moliya sektorining jadal rivojlanishi tufayli jahon iqtisodiyoti, uning institutsional tuzilishining murakkablashishi, XX asrning ikkinchi yarmida moliyaviy innovatsiyalarning keskin o‘sishi bilan bog‘liqligi va rivojlanish natijasida bu jarayonlar sezilarli darajada oshgani hamda biznes risklari o‘zgargani banklar va nobank moliya institutlarining makroiqtisodiy shoklarga nisbatan zaifligining oshishiga olib kelishini ko‘rsatib bergan. Jahon Banki mutaxassisi David Babasyan (2019), O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankida qilgan ma’ruzasida o‘ziga xos risk statik emasligi, u bankning biznes modeli, operatsiyalari, shuningdek, bozor sharoitlari va tashqi muhitdagi o‘zgarishlar natijasida o‘zgarishi mumkinligi, shu sababli, xavfni baholash muayyan vaqt oralig‘ida amalga oshirilgan bo‘lsa-da, u kelajakka qaratilgan bo‘lishi va doimiy ravishda

olib borilishi kerakligi, boshqacha qilib aytganda, xavfni baholash jarayoni dinamik va istiqbolli jarayon bo‘lishi kerakligini aytib o‘tgan. Bundan tashqari, OTB mutaxassisi Otar Nadaraia (2020), riskka asoslangan bank nazoratini O‘zbekistonda joriy etishning amaliy jihatlari yuzasidan o‘tkazilgan seminarda potensial ta'sir tijorat bankining mumkin bo‘lgan moliyaviy qiyinchiliklari natijalarini va ularning moliya sektorining umumiy barqarorligiga potensial ta'sirini belgilashi hamda mazkur ta'sir tijorat bankining tizimliliği bilan bog'liqligini yoritib bergan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot ishi jarayonida iqtisodiy jarayonlarni o‘rganishning ilmiy usullari – eksperimental tadqiqot, umumlashtirish, guruhlashtirish, tahlilning mantiqiy va taqqoslama usullari, qiyosiy tahlil va boshqa usullardan foydalanilgan.

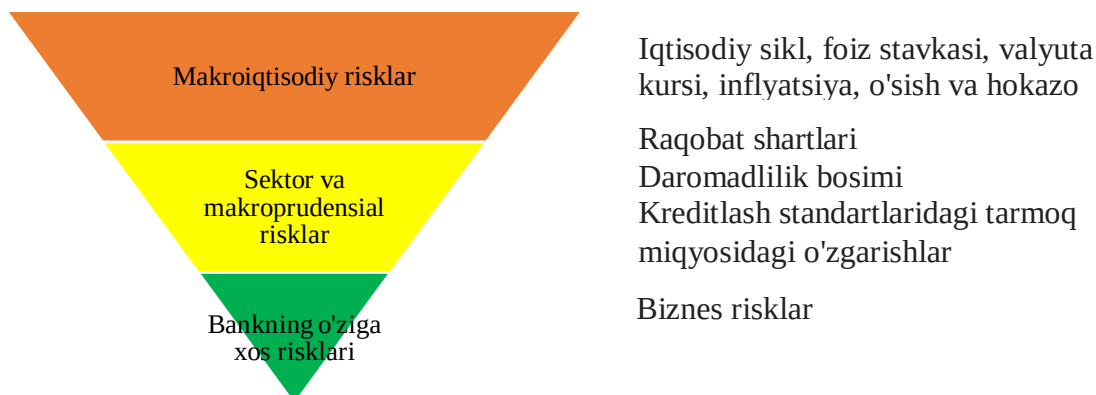
Tahlil va natijalar muhokamasi

Nazorat yondashuvlari har bir mamlakatda ularning moliyaviy tizimining o‘ziga xos xususiyatlariga qarab farqlanadi. Biroq, riskka asoslangan nazoratni asoslab beruvchi bir qancha tamoyillar mavjud va shuning uchun butun dunyo bo‘ylab nazorat organlari tomonidan rioya qilinishi kerak. Ushbu tamoyillar quyida keltirilgan va global moliyaviy inqiroz ta'sirida yuzaga kelgan kamchiliklarga asoslanib, yaxshi nazorat nimadan iborat ekanligi haqidagi muhim prinsiplarga asoslanadi.

- Intruziv - Nazorat qiluvchilar banklar to‘g‘risida chuqur va har tomonlama bilimga ega bo‘lishlari, ular joylardagi tekshiruvlar va joylardan tashqari tahlillar natijasida olingan bo‘lishi kerakligi;

- Skeptik, lekin faol - nazoratchilar yaxshi paytlarda «konsiklilik» bo‘lishi kerak, ya'ni nazoratchilar banklar uchun tanqidiy bo‘lishi va hatto yaxshi paytlarda ham «normal» ni shubha ostiga qo‘yishi kerakligi;

- Keng qamrovli - Nazorat qiluvchilar moliyaviy tizimni banklar uchun ham, butun tizim uchun ham yangi o‘zgarishlar va risklar uchun doimiy ravishda skanerlashi kerak. RABN tavakkalchiliklar turli manbalardan kelib chiqishi mumkinligini tan oladi va buning uchun keng nuqtai nazardan qarash zarurligi;

•Moslashuvchan - bank sektori doimiy ravishda rivojlanib borayotgan va innovatsion sohadir. Nazoratchilar doimiy o‘rganish rejimida bo‘lishi kerak, shunda ular yangi mahsulotlar, bozorlar va xizmatlarga xos bo‘lgan xavflarni tezda aniqlashlari va tegishli xavflarni kamaytirish choralarini ko‘rishlari yoki muayyan ishlanmalarni to‘xtatishga chaqirishlari mumkin.

•Yakuniy - har qanday tizim eng zaif bo‘g‘ini kabi kuchli. Butun dunyo bo‘ylab nazoratchilar ko‘pincha banklarning moliyaviy ahvoli to‘g‘risida etarli ma’lumotga va tahlilga ega emaslar, lekin ko‘pincha ularda aniq, adekvat va/yoki o‘z vaqtida choralar ko‘rilmaydi. Nazoratchilar chora ko‘rish orqali tahlillarini kuzatib borishlari va «tahlil falajidan» qochishlari kerakligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy nazorat funksiyasi nazorat organlari uchun professional mulohazalar uchun etarli joy qoldirishi kerakligi tobora e’tirof etilmoqda. Samarali bank nazoratining xalqaro standarti (Bazel asosiy tamoyillari) nazorat organlaridan nazorat hukmini amalga oshirish uchun qonuniy vakolatlariga ega bo‘lishini talab qiladi. Qonun hujjatlarida belgilangan qoidalar barcha amaliy holatlarni qamrab ololmaydi, shu bilan birga xususiy sektor sub'ektlari moliyaviy tizim barqarorligiga putur etkazishi mumkin bo‘lgan o‘z manfaatlariga erishish yo‘lida ayrim cheklovlarini chetlab o‘tish uchun qonunchilikdagi bo‘shliqlarni topishga tushishadi. Butun dunyo bo‘ylab asosan qattiq qoidalar bilan mexanik tekshiruvlarga tayangan nazorat organlari o‘zlarining nazorat usullarini samarasiz deb topdilar va tizimli inqirozlarning oldini olishga qodir emasliklari ayon bo‘lib qoldi.

Ukraina, Qozog‘iston va Moldova bunga misol bo‘la oladi, ularda bank biznesini yuritishiga yo‘l qo‘yilmasligi kerak bo‘lgan ba’zi aksiyadorlar «rasmiy» tartibga soluvchi talablarni chetlab o‘tish orqali bank tizimiga kirish imkoniga ega bo‘lishdi va omonatchilarning pullarini o‘z bizneslarini moliyalashtirish uchun ishlatishdi, bu esa oxir-oqibat yomon natijaga olib keldi. bank inqirozi va soliq to‘lovchilarning pul mablag‘larini bank tizimiga kiritish zarurati bir tomondan, nazorat organlari nomoliyaviy korporatsiyalar egalarining bir vaqtning o‘zida bank aksiyadorlari bo‘lishini taqiqlay olmaydilar, boshqa tomondan, nazoratchilar aksiyadorlar bilan bog‘liq biznes (ya’ni, bank bilan bog‘liq shaxslar) bilan bog‘liq ta’sirlar cheklanganligiga ishonch hosil qilishlari kerak. Ushbu talablar banklar tomonidan osonlikcha chetlab o‘tilishi mumkin va agar «aloqador tomon» qat’iy qoidalariga asoslanib aniqlangan bo‘lsa va isbotlash yuki nazoratchiga yuklangan bo‘lsa, u ushbu operatsiyalarni ushbu qat’iy qoidalaridan yuqori va undan tashqarida bog‘liq tomonlar bilan bitimlar deb hisoblash uchun nazorat hukmini amalga oshirish mumkin bo‘ladi.

Nazorat qarori bank nazoratining turli sohalarida qo‘llaniladi, jumladan:

1) bozorga kirish - aksiyadorlar, boshqaruv a’zolari va banklar yuqori rahbariyatining muvofiqligi va mulkini, biznes-rejalarning, tashkiliy tuzilmalarning muvofiqligini va boshqalarni baholashda;

2) Nazoratni rejalashtirish - qaysi banklar/sohalar ko‘proq nazorat resurslari va vaqtini yo‘naltirish uchun xavfliroq va tegishli ekanligini hal qilishda;

3) risklarni aniqlash va baholash - bankka tegishli tomonlarni, bog‘langan qarz oluvchilar guruhini, banklarning aktivlari va majburiyatlarini, risklarni boshqarish sifati va ichki nazoratni baholashda. Muxtasar qilib aytganda, banklarning umumiy tavakkalchilik darajasini baholashda nazorat qarori asosiy hisoblanadi, bu esa o‘z navbatida nazoratning intensivligini belgilashda;

4) Xatarlarni yumshatish va undan chiqish bosqichi - qaysi muammolarga e’tibor qaratish, qaysi vositalardan eng yaxshi foydalanish va banklarga qanday ta’sir ko‘rsatishni tanlashda.

Xulosa va takliflar

Xulosa sifatida ta’kidlash joizki, banklarning barqarorligini saqlash uchun riskka asoslangan bank nazorati metodologiyasi Markaziy bankning ichki me’yoriy hujjatlarida belgilab qo‘yilishi va u quyidagi o‘lchamlarni baholashga asoslanishi lozim deb o‘ylayman:

- Hajmini - bankning inqirozi yoki muvaffaqiyatsizligi, agar uning faoliyati ichki moliya tizimining katta qismini tashkil etsa, ichki iqtisodiyot yoki moliya tizimiga ko‘proq zarar etkazishi mumkin. Bank qanchalik katta bo‘lsa, uning faoliyatini tezda boshqa banklar bilan almashtirish shunchalik qiyin bo‘ladi va shuning uchun uning inqirozi yoki muvaffaqiyatsizligi u faoliyat yuritayotgan moliyaviy tizimning buzilishiga olib kelishi ehtimoli ko‘proq. Yirik bankning inqirozi yoki muvaffaqiyatsizligi ham butun moliyaviy tizimga bo‘lgan ishonchga putur etkazishi mumkin.

- O‘zbekiston Respublikasi hududida faoliyat yurituvchi boshqa banklar bilan o‘zaro bog‘liqligi - Bitta bankdagi moliyaviy tanglik boshqa banklar va kredit tashkilotlari ishlayotgan shartnoma majburiyatlari tarmog‘ini hisobga olgan holda, tanglik ehtimolini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

- O‘rnini bosish qobiliyati - bankning inqirozi yoki muvaffaqiyatsizligining tizimli ta’siri uning bozor ishtirokchisi va mijozlarga xizmat ko‘rsatuvchi provayder sifatida o‘rnini bosish darajasi bilan salbiy bog‘liq bo‘lishi mumkin. Masalan, bankning ma’lum bir biznes yo‘nalishidagi roli yoki to‘lov tizimlari kabi asosiy bozor infratuzilmasida xizmat ko‘rsatuvchi provayder sifatida qanchalik katta bo‘lsa, xizmatdagi bo‘shliqlar va oqimlarning qisqarishi nuqtai nazaridan uning muvaffaqiyatsizligidan keyin buzilish shunchalik katta bo‘ladi.

- Murakkabligi - bankning inqirozi yoki muvaffaqiyatsizligining tizimli ta’siri uning umumiy murakkabligi, ya’ni biznes, tarkibiy va operatsion murakkabligi bilan ijobiy bog‘liq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. David Lewis: Risk-based supervision: How can we do better? An Australian supervisory perspective, June 2013;
2. Toronto Centre Notes “Risk-based supervision”, March 2018.
3. Jose Viñals et al. “The Making of Good Supervision: Learning to Say No”, IMF, 2010;
4. TC Notes: Risk-based supervision, March 2018; More details on practical aspects of assessment of QRM for credit and liquidity risks were provided during the training held by the WBG in May, 2019;
5. Basel III: Finalising post-crisis reforms December 2017; 3. А. Тимофеева, кандидат экономических наук (2011) риск-ориентированный надзор за кредитными организациями: теоретический аспект проблемы; Банковский надзор. Европейский опыт и российская практика: Пособие, подготовленное в рамках проекта «Обучение персонала центрального банка – этап III» / под ред. М. Олсена.
6. URL: <http://www.cbr.ru>; Basel Committee on Banking Supervision (2016) Guidelines Prudential treatment of problem assets – definitions of non-performing exposures and forbearance.